

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 134 (16294) • 2000 чылдың декабрь 5, вторник • Ат салган шагы Садар өртээ 3 рубль. 17.00

АРТИСТЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Декабрь 1-де 65-ки театр сезонуң ажыттырынга чедир каш шап артканда, ТР-ниң Президентизи Ш.Д.Ооржак В.Кок-оол аттыг театрың коллектив-биле ужурашкы, оң чогадыкчы ажыл-чорудуга база материал-техниктиг хандырылгазы-биле холбашкан айтырмалары сайгарып чугаалашкан.

Чаа сезонда коллектив үш чаа шини белекпей алган. Юбилейге турсааткан байырдалды бугу дегесинин Театр хүнү — март 24-те эрттир кылдыр сонгаарлаткан.

Бо чазын Президент-биле ужурашкан соонда, коллектив элээн дилелерин кирген, оларның хой кезин күүсеттинген: театрың одалга системазы кылдынган, косметиктиг септелгени чоруткан, каш чыл иштинде дозулаттынмаан көрүкчүлөр залы дозулаттынган. Театрың моон сонгаар-лаа деткир дугайында хемчелер Президентинин тускай доктаалында айтыттынган. Республиканың чурт-

такчыларының сагыш-сеткил культуразына театрың кирип турар улуг үнүп демдегле-вишаан, Ш.Д.Ооржак ТР-ниң Культура болгаш кино яамызынга театр уран чүүлүң адырынга чылдын-на тыпсыр күрүнө шапталын тургуза-рын сүмелээн. Бодунун талазында бо айтыр-гыга хамаарыштыр деткичени ол азаан. Театр ажылдакчыларының дилээ-биле ол-ла хүн бир шинин күрүнө чагып хүлээп алдынган. Аңаа херек 120 муң рубльди тывары кордунген.

Леонид НАТПИЙ-ООЛ.

Россияның хереклекчилер кооперациязының 170 чылынга АЖЫКТЫГ ЧОРУУН БЕДИДЕР

• Эртем-практиктиг конференциядан •

РФ-тиң Центросоюз Чөвүленини Президентимунун доктаалына үндэзилээш, бо чылдың октябрь 31-ден ноябрь 1-ге чедир «Кооперативтик онзагай чүүл чаа муң чылда» деп темага Россияның зона аайы-биле бирги эртем-практиктиг конференциясы Томск хоорайга болуп эрген. Оң ажылынга Центросоюз Чөвүленини удуртукчулары, хереклекчилер кооперациязының Новосибирск университетинин эртемдениери, барышан Сабирьянн кооперативтик өөредилге черлеринин удуртукчулары киржишкен.

Ол конференцияның ажылында Тыва Республиканың Хереклекчилер эвилелинин 11 кижик киришкен делегациязы барып киришкен. Конференция бодунун ажылын хереклекчилер кооперациязының ажыл-чорудуганын аңгы-аңгы чорутуу белидеринче, оң эрге-хоойлу статусун быжыглаарынче, кооперативтик демократияны хоңжудеринче, колдонун социал айтырмаларын делгемчилеринче, отчеттук кампанияны эртеринге чаа чүүлдерни аңгылап кылдырып, Россияның хереклекчилер кооперациязының 170 чылынга белектели күштелдеринче угландырган.

Хой-хой хереклекчилер ниитилелдеринде болгаш хереклекчилер эвилелдеринде кривизниг байдал аңаа ажыл эрттирээни ажыл-агыйы чорудулганың ишти хемээли оожум өлүп, харындаа өзгөжө турар, эртелеп-башкарылган структуралар сайзырап айгырлар талазы-биле чогуур хемчелер алдынашты турар. Кооперативтиг организацияларын чамдык удуртукчулары хереклекчилер кооперациязының дугайында Хоойлун, уставтарын үрөтүр таарыштыр үрөтүш эвес.

Бо-ла бүгүнүң кол-ла чылдагыны — хой-хой организацияларды хуучу кижигүнер хереклекчилер кооперациязының ажыл-чорудулганын хереклекчилер кооперациязының организациаларының ажылының дугайында хуучу кижигүнер

ге, чоңга, эрте чагырга организациаларга калбаа-биле дыңадыр.

— чоңу кооперацияже хаара түдүр талазы-биле ажылды илдеикейдер, аныктары оңе хара турар.

— чаа-чаа ажылдар черлерин тургузар, колээ ажыл-агыйың мад, күш, тоолай өстүрер, хартофель, ногаа, кат тарылар дузалат ажыл-агыйын тургузуу, түр болгаш сезонуң ажылдарже ажылдарың хаара турар.

— урууларын, шамакыларын, пенсионерлерин хайгырар талазы-биле социал кооперацияларын тургузар.

— аныктары оңе киргизтирбишаан, чер-чеге культура-массалар болгаш спортту аңгыларын (фестивальдар, конкурстар, спартакиадалар) катал тургузар.

— хереклекчилер кооперациязының хоочуннарында, ажылдакчыларыңа социал деткимче фондурларын тургузар.

— чоңуң садыг хандырылганы экиндер, бажыңнарга маңазинерин (дегир садыктарын) ыраккы суурларга тургузар.

— улаккан ажыл шагыг, хоңжур ажылдар, дыңгынар хүн чок болгаш чаксар чок ажылдар садыг бугурдуга беринде деткимче көрүрүр.

Хереклекчилер кооперациязының амьдыралыг улуг ажыл-агыйы бо документиң өөренирин калбаа-биле шамакылар болгаш Тыва Республиканың хереклекчилер кооперациязының системаның организациаларында болгаш бугурдуга беринге ону дарып күүселде

кирери-биле эртем-практиктиг конференцияны ноябрь 30-де Кызылдын экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун баазыыңа эрттирген. Аңаа баштаар черлерин дарагалары, кол бухгалтерлери болгаш оргмасалыг албаннарын ажылдакчылары, хуула ажыл-агыйың удуртукчулары киржишкен.

Республиканың хереклекчилер ниитилелдеринин болгаш хандырылганың бугурен продукциязыңа залда делген. Оларга тайылбырларны коюуннарын хереклекчилер ниитилелдеринин дарагалары, специалистер берген.

ТР-ниң Президентизи Ш.Д.Ооржак ол делегетини соңуургал-биле көргөн болгаш бугурен продукцияның элээринге белик үнелелди берген.

Эртем-практиктиг конференцияны Тыва Республиканың Хереклекчилер эвилелини баштаар черинин дарагы, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Х.Д. Монгуш ажыкташ, Томск хоорайга зоналар аайы-биле болуп эрген эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

Эртем-практиктиг конференцияның киржикчилеринин мурнуна Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башгылы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Республиканың экономикаының кол айтырмаларыңа ол доктаап, колээ ажыл-агый ажылдакчыларының ажыл-херектеринин, негелдеринин дугайың, хереклекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунда турар сорулгаларыңа чугаалаан.

"ШЫН" солунга чагыдылганың доостурунга чедир 10 ХОНУК арткан

ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫНАР!

МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ...

2001 чыл төөгүлүг. Чаа чүе чылдың эгези, эки амьдыралче эге базымнар бо вектин эгезинден үндэзилетинин эгелээр дээринге чигизинг чок. Чаа 2001 чылда оң-бүлө бурзуу "Шын" солунунг болуру-биле ТР-де федералдыг почта харылзаа эргелелиниң кожуннарда салбырларының аразыңа

МӨӨРЕЙНИ чарлардыгыс.

- I-зи чер — 1000 рубль
- II-зи чер — 800 рубль
- III-кү чер — 600 рубль

Конкурстун кол негелдези: 1000 экземплярдан хой чагыдылгалыг кожун салбырын бирги чери алган деп санаар. Эң илдекелдин чагыдып алыкчыларын солун арыннарыңа адап, шаңнап-мактарыңа база көрдүңен.

ЧАГЫДЫЛГА — 2001

ХУНДУЛУГ НОМЧУКЧИ! "Шын" солунга 2001 чылдың 6 айларында чагыдылга чоруп турар.

- Чагыдылгалың өртээ миңдыг: чагыдылга өртээ — 50 рубль, почта чедирилгези — 78 рубль, каттышкаш — 128 рубль.
- Ычанаш 128 рубль-биле 6 айларда чагыдып ап болур силер. I айда — 22 рубль, 3 айларда — 64 рубль.
- Организациаларга — 160 рубль. Ону тодарадырга миңдыг: чагыдылга өртээ — 82 рубль, чедирилгези — 78 рубль.
- Чагыдылганың чер-черлеринин почта салбырларында хүлээп ап турар. Чагыдылга чок артпас дээң чогуур үезинде чагыдып алырыңа далаажыңар.

Би-че бижирер, бистиң-биле харылзажыңар!

КУЛЬТУРА АМЬДЫРАЛЫ

ТЕАТР СЕЗОНУ АЖЫТТЫНГАН

Эрткен дыштаныр хүнерде кызылчылар В.Кок-оол аттыг хоңжум-шин театрыңе оорүшкүлүг шуушуп келген. Театрың 65-ки сезону ажыттынганы ол. Улуг септегениң соонда театр чылыг, чырык. Артистерин сагыш-сеткили чийик, сергек. Тыва Республиканың Чазааның, Президентизинин театр уран чүүлүн сайзыралырынче соолжү үеде салып келген улуг кичээгейин, деткимче, дузазы коллективке аажок сагдарыг болганы чугаажок.

Декабрьның бирээде театр сезонуң ажылышкынынга турсааткан байырыг кежээ Шериг-оол Дижижикович Ооржак киришкен. Коллективтин көрүкчү чедишкенини-биле ба-

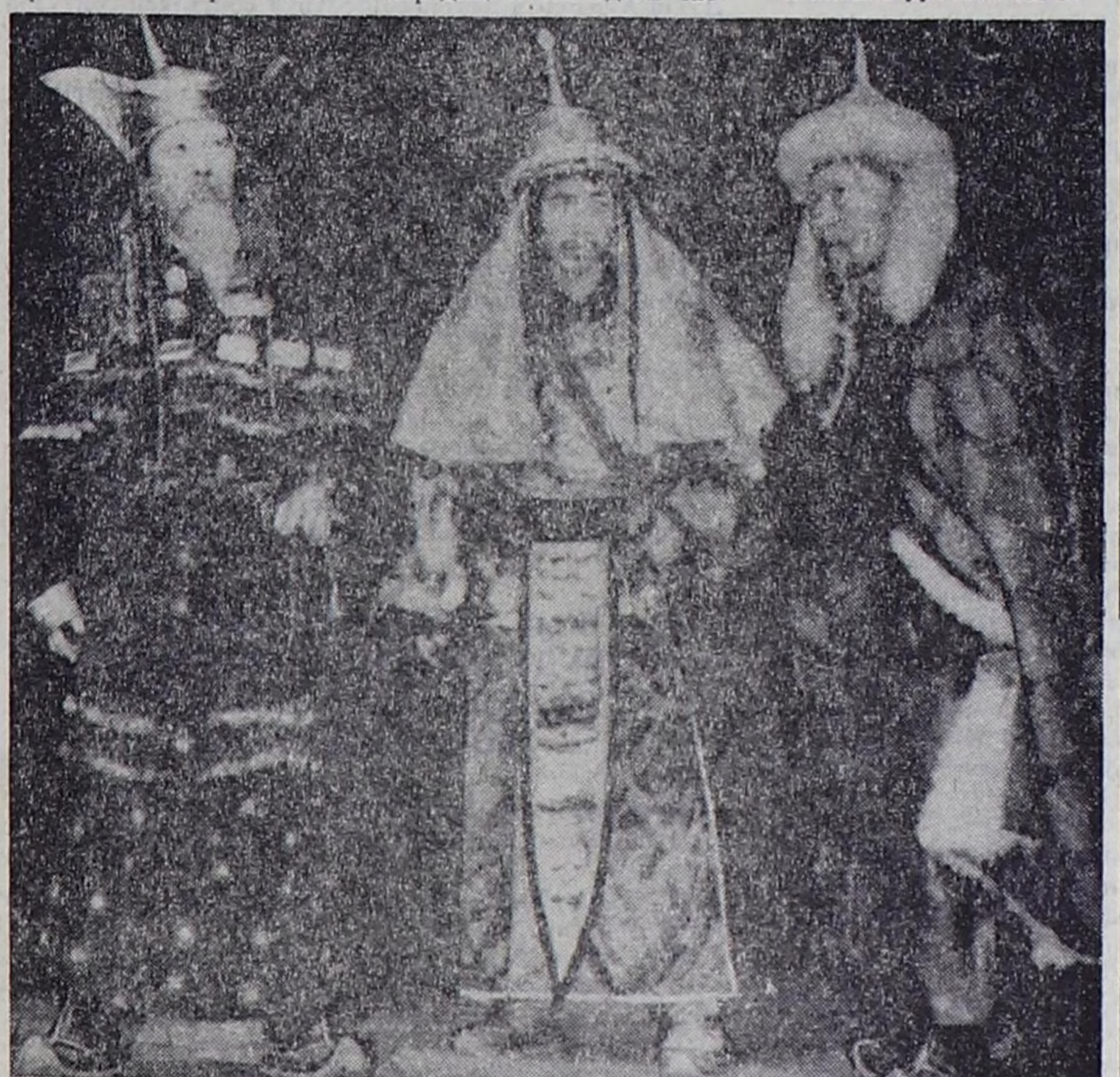
йыр чедир, моон сонгаар-даа Тываның адын толелтин-биле камгалаарын күзээң. Чазактын талазында деткимче болуучогууру-биле албан турарын чугаалаан.

Ук байырыг кежээ өске чылдарыңдан ылгалдыг онзагай болганың демдегелес аржакко. Ол кежээ сценаже театрың бүгү хоочун артистери — хундулуг дыштаныгында ат-сурагыг артистеринис сценаже үңген. Олар боттарының чылыг, чырык сактышкынарнын көрүкчүлөр-биле үлешкен. Валентина Мортал-оол, Дадар Намчыл, Сапык-оол Куулар, Екатерина Кенденбил болгаш өске-лаа чокта көрүп көрбэни артистерин көрүкчүлөр динмиттин адыш час-

кашкынар-биле уткуп үдээң. Театрың бөгүңү коллективни чаа сезонда чүү деп шилерин бараалгадырын база дыка онзагай көргүскөн. Коллективтин репертуарында кирип турар белең шилеринин бүгү кол-кол рольдарының мадырлары ол кежээ сценаже деп үңген.

65 дугаар сезон А. Ооржактын тургусканы В.Кок-оолдун "Хайраан бот" деп шини-биле ажыттыңан. Дараазында ийи хүн Э.Мижиттин бижээни "Кым сен, Сүбелей мадыр?" деп шинизин чон соңуурган көргөн.

Декабрь 8-те Гольдониинин "Онузуңуң кыс" деп чаа шинизинче көрүкчүлөрнин театр чалап турар. Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ЧУРУКТА: шинден көргүзүг. Василий БАЛЧИГ-ООЛДУҢ тырттырган чүрү.

ШУУГААР БЕТИНДЕ БОДАНЫП КӨРЗЕ...

Бо чылдың ноябрь 29-га үңген "Хем-Белдир" солунда Тыва Республиканың чаа Конституциязының төлөвилелиниң дугайында бижээн материалдарга хуумда хамаарышканы, бодалдарының илереди көрөй.

Чаа Конституцияның төлөвилелин солуннарда парлаанда, оң улгазы-биле чон таныжып албаанда, оң дугайында чугаа чорутпас деп билги чорурү мен. "Хем-Белдир" солун парлап эгелээ-ле берген чүвүр. Ол-даа канчаар, оң бодунун эргези-ле мыйнаан. Төлөвилелдин чүүл-дери-биле таныш эвес-даа болзума, материалдарын күчүңгейинг номчуп көрдүм. Оларның улгазы кайнаар улган-ганын дораан-на билги кагдым. Чүге ынчаар бижип турар солун боор бо, шынга ол дүжүр бе дээрзин боданып, хуумда анализтеп көрдүм. Тыва Республиканың Президентизи, Конституция комиссианың даргазы Ш.Д. Ооржактын ажыл-чорудулганың түңнел чок кылдыр көргүзериңче, оң ат-алдарын баксыралырынче, белик албан-дужалар сувер кижик кылдыр чарларынче угланган материалдар-дыр деп түңнелге келдим. Ажык-чарлыг чорукка шырыңмаланып алгаш, республиканың амьдыралыңа дүүшпес чүве бижирге, тааржыр бе? Чок, таарышпас. Солунга, оң редактору В.С. Салчакка белик ат-алдар эвес-тир, харын-даа бодунун адын баксыралып, кандыг-даа анализ кылып билбесин номчук-

чуларга көргүзүп турар-дыр. Ону балдыкп турар ийи-үш чикеткен кирир бодам.

"ТР-ниң Президентизи үш дугаар хуусаада республиканың дээң удуртулга олдуңга артарын кызып, янзы-бүрү аргаларын ажылгап турар. Ындыг аргаларың бирээзи — Президент эргедугаалды Чазак Даргазының эрге-дужаалы-биле солунтар деп турары, ынчангаш үш дугаар хоругулаңа негелдени ол оюп эрте бээр деп турары ол" деп Москвада "Власть" журнал бижээни "Хем-Белдиринде" айтыккан. Ындыг бодалды "Российская газета" солун негелтеринин ында бижээ. Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Кажан үңген, каш дугаарыг солуннарга ынчаар бижээниң толараг айтыпаның алырга, бо солунуңг корреспондентизин бодунун чогадып бижип алганы ол ышкажыл. Оон ыңай губернаторуң, президентини ам үш дугаар хуусаада сонгуп болурун билбес болганы ол-дур.

Төлөвилелге хамаарыштыр бижээн материалдарын (В. Кара-Салдымдан окези) авторларының ат, фамилиязы орта салбаан, чажырып каан, бир эвес шыгы-биле бижип турар болза, ону

дээри база шын эвес-тир, оң ажылдар хуусаазы 2002 чылда доостурун хуусаа билбес-тир силер.

Кызылда үнүп турар оппозиция солунары Тыва курунениң баштыны Шериг-оол Дижижиковични чүү деп-даа шүгүмчүлүп турар болгай. Оларга "Хем-Белдир" солун ам ушкажыпкан ышкажыл. Шап миңдыг үндэсин чок шүгүмчүлүгке удурларын мен.

Республиканың, оң чоңунун эрге-ажык дээң чылдын-на шөлээ чок, дүн-хүн дивейин, амьдыш чок ажылдап турар Президентизиниң ол-бо деп шүгүмчүлүг турда, ааста сууг пахтап алган шыксы сугчолуруп шыдавадым. Шыны-биле чугаалаарга, Шериг-оол Дижижикович торуттүңгениңче, төрөл чоңунга хандымырландан берлинген, оң хоңжүлдээ, амьдыралы дээң дыжын-даа ол билбес, республиканың хоңжүлдэинге кирген үлүү улуг, ынчангаш ону хүндүлээр мен. Амгы үеде республикада кым-даа ынчаар ажылдаптыр турар. Моон соңгаар Президентиниң-даа, Чазак-даа Даргазының албан-хүлээлин оң күүселди шылаар. Бо талазы-биле өскелерин санал-оңалын дыңнаккан турар мен.

Кол МАДАР-ООЛ. Кызыл хоорай.

СЕРГЕЙ ШОЙГУНУҢ АДЫН КАМГАЛААРЫ-БИЛЕ

Россияның чамдык массалыг информация чепсектеринге "Чаңгыс эп-сеткил" ("Единство") партиязының баштыгы Сергей Шойгунун адын баксыралдыр талазы-биле кампанияны чорудуп турар.

Оон-биле холбаштыр Күрүнө Думазында "Единство" фракциязының президиуму хуралааш, бо айтырыгы чугаалажып көргөш, меделелди хүлээп алган. Боттуг ажыл-херек-биле ол дүүшпейн турар, "Единство" партияның баштыгы Сергей Шойгу. Ол талазы-биле кандыг-даа маргылдаа чок. Күрүнө Думазында "Единство"

фракцияның депутаттары, девискээрлерде партияның салбырлары ону деткип турар деп меделелде айтыккан. Сергей Шойгунун партияның баштыгы-биле холбаштыр онза байдалдар сайылының албан-хүлээлгезин кады күүселди турарын хажыдышкын деп санал турар. РФ-тин Юстиция яамызының чүүлдүгүзүп коргени "Единство"

партияның уставында ийи албан-дужаалга дакырлап ажылдап болурун айтыккан. Бо дугайында Күрүнө Думазында "Единство" фракциязының парламга албаны биске дыңнаткан.

Шап миңдыг улгакыг меделелдерин Күрүнө Думазының депутаттары Н.И. Локтионов, К.А. Бичелдей база кылганнар.

Бот-өөредилге-биле

ТР-ниң Эртем талазы-биле күрүнө комитеди 2000-2001 өөредилге чылында

Россияның Күрүнениң гуманитарлыг университетинге телеарлыг бот-өөредилге-биле өөренир күүселдерин чалап тур.

Ортумак, тускай ортумак болгаш дээң билгилгик кижилер дараазында мергежилдерин чедип алыр:

- делегей экономиказы
- докуменгилер тургузады
- күрүнө болгаш муштупталыг эргелдиг башкарлыгазы
- журналистика
- психология

ТАЙЫЛБЫР АЛЫР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу 32, 205 дугаар кабинет.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
депутадының эрге-байдалының дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 2000 чылдың июль 12-де хүлээп алган

Бо Хойу Россия Федерациязының база Тыва
Республиканың Конституцияларында, федералдыг хойуларга
болгаш Тыва Республиканың хойуларына үндештир, Дээди
Хуралдың депутаданын эргелерин база хүлээлгелерин,
сонгукчулар мурунуга оон харысалганын, депутаттын бурун
эргелеринин хуусаанын болгаш ол бурун эргелерин, хуусаа
бетинде соксааткан үндештир доктааттыр, Тыва
Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
депутаданын эрге-байдалын тодаратып турар, а ол ышкаш
депутат ажил-чорудулганы боттандырырга эрге-хойуу база
социал талазы-биле кол-кол магадылалдарын коруп турар.

1 эге. НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

1 чүүл. Тыва Республиканың Дээди Хуралының
(парламентизинин) депутады болгаш оон эрге-
байдалы

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
депутады болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының
депутаттарының сонгудаларының дугайында Тыва
Республиканың Хойулузунга үндештир, Тыва Республиканың
Дээди Хуралында (парламентизинге) сонгукчан, Тыва
Республиканың Конституциязы-биле дүүшүр Тыва
Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) хойу-
жудулга эрге-чатырганын база Россия Федерациязының
Конституциязы-биле, Тыва Республиканың Конституциязы-
биле, бо Хойу-биле кордунген өске-даа бурун эргелерин
боттандырып кылдыр төлөөлекчи чоңун бурун эргелерин
толээп турар.

2. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
депутады болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының
депутаттарының сонгудаларының дугайында Тыва
Республиканың Хойулузунга үндештир, Тыва Республиканың
Дээди Хуралында (парламентизинге) сонгукчан, Тыва
Республиканың Конституциязы-биле дүүшүр Тыва
Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) хойу-
жудулга эрге-чатырганын база Россия Федерациязының
Конституциязы-биле, Тыва Республиканың Конституциязы-
биле, бо Хойу-биле кордунген өске-даа бурун эргелерин
боттандырып кылдыр төлөөлекчи чоңун бурун эргелерин
толээп турар.

3. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин)
депутады болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының
депутаттарының сонгудаларының дугайында Тыва
Республиканың Хойулузунга үндештир, Тыва Республиканың
Дээди Хуралында (парламентизинге) сонгукчан, Тыва
Республиканың Конституциязы-биле дүүшүр Тыва
Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) хойу-
жудулга эрге-чатырганын база Россия Федерациязының
Конституциязы-биле, Тыва Республиканың Конституциязы-
биле, бо Хойу-биле кордунген өске-даа бурун эргелерин
боттандырып кылдыр төлөөлекчи чоңун бурун эргелерин
толээп турар.

4. Дээди Хуралдың депутады болгаш оон бурун эргелеринин бүгү
хуусаанын дургузунда дээп болбас эргелиг болур. Тыва
Республиканың Дээди Хуралының депутаданын дээп болбас
эргелигин магадылал Тыва Республиканың Конституциязы-
биле, федералдыг хойулар-биле, Тыва Республиканың
хойулары-биле, бо Хойу-биле, Дээди Хуралдың
Регламентизин болгаш Дээди Хуралдың өске-даа эрге-
хойу актыларын, сонгудала мурунун программанын,
сонгукчуларын чыгырарына база бодунун бүүрүрүзүн
удуртулга болур.

5. Дээди Хуралдың депутады Дээди Хуралдың
сесияларына, а ол ышкаш Дээди Хуралдың комитеттеринин,
комиссияларының хуралдарына бодунун сагыш-боданын
илерди, бодунун бүүрүрүзү эзугар бадылаар эргелиг.
Бодунун чугаалаккан сагыш-боданы дээп массалыг
информация чепсектеринге база хойге ажил чугааларга
дорамчыладып болбас.

6. Дээди Хуралдың депутады оон бурун эргелеринин бүгү
хуусаанын дургузунда дээп болбас эргелиг болур. Тыва
Республиканың Дээди Хуралының депутаданын дээп болбас
эргелигин магадылал Тыва Республиканың Конституциязы-
биле, федералдыг хойулар-биле, Тыва Республиканың
хойулары-биле доктаадып айтыр.

7. Дээди Хуралдың депутады чүгле федералдыг
хойу-жудулга-биле кордунген үндештир болгаш чурум
эзугар кеземче харысалганын кирген, туруп хоругдаан,
үжүшкнине таварыштырган туруп болур. Депутатты Тыва
Республиканың база Россия Федерациязының хойу-
жудулгазы-биле доктааткан чурум-биле администрацияг
харысалгата онааган туруп болур.

8. Дээди Хуралдың депутаданын эргелерин болгаш
хүлээлгелерин шатаразын чокка база чогумчалыг
боттандырыштыр магадылалдарын Тыва Республиканың
конституциязы-биле, федералдыг хойу-жудулга-биле болгаш
Тыва Республиканың хойулары-биле, бо Хойу-биле, Дээди
Хуралдың Регламентизин-биле доктаадыр.

9. ыңчарга Дээди Хуралдың депутаданын:
1) депутаттын эргелерин болгаш хүлээлгелерин
шатаразын чокка база чогумчалыг боттандырыш хандырып
турар ажылынын негелдерин;

2) депутат хүлээлгелерин федералдыг хойулар база Тыва
Республиканың хойулары-биле доктааткан чурум эзугар
боттандырыштыр болгаш оон бодунун база оон өг-
бүлелин кезигүнерин күчү-ден, кыжанышкандан болгаш
хойу-дурмуң таарышпас өске-даа холдешкинерден
камгалаары;

3) депутат ажил-чорудулганы боттандырыштыр болгаш оон
депутатка ажылдар азы чурттаар шолду, харылзанын чепсек-
херекселдерин, автотранспортту бээр;

4) депутат ажил-чорудулганы боттандырыштыр болгаш оон
сургакчылаары-биле, доктаамал чурттап турар черинде
Кызылга кожуп кээри-биле база бурун эргелеринин хуусааны
тонген соонда, дедир кожери-биле холбашкан чарыгалдарын
эгидерин база өске-даа компенсацияларын бээр; Дээди
Хуралдың сесияларына, оон комитеттеринин болгаш
комиссияларының хуралдарына кээри-биле холбашкан
транспорт чарыгалдарын, гостиница холелин толээжин
чарыгалдарын, депутат ажил-чорудулганы боттандырыштыр
биле холбашкан өске-даа чарыгалдарын эгидип бээр;

5) күш-ажыл талазы-биле эргелерин хандырыш;

6) депутат ажил-чорудулганы доктаамал профессионал
үндештир боттандырыштыр болгаш боттандырыштыр
депутаттарга акша төлевирин болгаш Россия Федерациязының
хойу-жудулгазы-биле, Тыва Республиканың хойулары-биле,
бо Хойу-биле кордунген өске-даа төлевирлерин төлөп бээр;

7) депутат ажил-чорудулганы доктаамал профессионал
үндештир боттандырыштыр депутаттарга чал сананды-та

толеп бээр шолээп;
8) Бо чүүлүн 1-ги, 3-кү, 6-гы, 8-ки, 9-ку пунктуларында
айтыккан магадылалдарын бээр-биле холбашкан чарыгал-
дарын республика бюджетинин күсели-биле төлеп бээр;

9) Дээди Хуралдың депутады чүгле сонгукчуларынга
отчедун бээр. Тыва Республиканың Конституциязы-биле
дүүшүр Дээди Хуралдың депутады бодунун ажил-чорудулга-
зынын түншелерин, сонгудала мурунун программанын,
сонгукчуларын чыгырарының күселеден дээп сонгукчуларын
мурунуга харысалганын, депутат сонгукчуларынин
идегелин чидиргеннин азы депутаттын адына төлөтпг эвес
холдешкин кылганынын түншелинде бодунун бурун
эргелеринин хуусааны төплекке дедир кыйгырткан туруп
болур. Депутатты дедир кыйгыртканын чурумун Тыва
Республиканың хойулузу-биле доктаадыр.

10) Депутат бодунун хууда күзели-биле бодунун бурун
эргелерин дужаап берип болур эргелиг.

11) Депутаттын бурун эргелерин өске кижиге дамчыдып
берип болбас.

2 чүүл. Дээди Хуралдың депутаданын бурун
эргелеринин хуусааны

1. Дээди Хуралдың депутаданын бурун эргелерин оон
сонгаш хүнүнден эгелээр болгаш бо Хойулузун 3-кү чүүл-биле
кордунген, депутаттарын бурун эргелерин хуусаа бетинде
соксааткан азы Тыва Республиканың хойулары-биле
федералдыг хойулар-биле айткан өске-даа таварыгалардан
агында, Дээди Хуралдың чаа чыгыжынын ажылы (бирги
сесиянын бирги органзаастыг хуралы) эгелээр соонда соксаар.

3 чүүл. Дээди Хуралдың депутаттарының бурун
эргелерин хуусаа бетинде соксадыр

1. Дээди Хуралдың депутаданын бурун эргелерин:
а) бодунун бурун эргелерин дүжүр дугайында депутаттын
бижимел билдирешкин бар;

б) депутат Россия Федерациязының база Тыва
Республиканың хамаатызы эргелин чидирген;

в) депутат болуп турар кижиге хамаарыштыр судтун
буруудаткан доктаагы хойу эзугар күштүг болуп эгелээр;

г) депутат болуп турар хамаатынын судтун дурум эзугар
күштүг болуп эгелээр шийтири-биле бодун башкарып шыдапас
деп санаан;

д) депутат болуп турар хамаатыны олген, чок болза судтун
дурум эзугар күштүг болуп эгелээр шийтири-биле не чок
чиркен деп чарлаан;

е) депутат олген;

ж) киданын байдалынын — улаштыр 10 ажыг ай
дургузунда аар аараанынын уржуундан депутат ажил-
чорудулганын боттандырыштыр аргазы чок апарган;

з) хойу эзугар депутатты Дээди Хуралдың депутаданын
бурун эргелерин күселедири-биле ажылдары дүүшпес албан-
дуужалга сонгаан азы төмүндөгү, ылангыч Дээди Хуралдың
депутаданын күселе эрге-чатырганын өске-даа төлөөлекчи
органзынын азы тус черин бот-башкарырга органзынын
депутаданын, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралынын
Күрүне Думазынын депутаданын, Тыва Республиканын чоңуну
Улуг Хуралынын (сезиязынын) кезигүнерин, Тыва
Республиканың Президентизинге азы оралакчы-президентизинге,
Чазак кезигүнеринге, тус чер чатырганын дарганынга
сонгаан; депутат кижиге күрүне азы муниципалитет албан-
ажылына кирген; бир эвес депутат сонгудан азы күрүне ишпике
азы муниципалитет албан-ажылына оон кирген хүнүнден бээр
бир ай дургузунда бурун эргелерин дүжүр дугайында оон
бижимел билдирешкин кирбээр;

и) депутатты сонгаан сонгудаларын күш чок деп санаан;

к) депутатты дедир кыйгырткан;

л) Тыва Республиканың Конституциязынын 73-кү чүүлүнүн
1-ги кезээнин, 13-кү пунктузу-биле кордунген эзугар Дээди
Хуралды тараткан таварыгалга хуусаа бетинде соксадыр.

2. Дээди Хуралдың депутаданын бурун эргелерин бо
чүүлүн 1-ги пунктузунун "а-к" деп иштики пунктуларында
айтыккан таварыгалдарга соксадыр дугайында шийтирнин Тыва
Республиканың Топ сонгудала комиссиязы ол медээ кирген
хүнүнден бээр бир ай хуусаадан орайтаптайн хүлээп алып
болур Тыва Республиканың Топ сонгудала комиссиязынын
доктаагы кылдыр үш хонук хуусаадан орайтаптайн бижиш
тургускаш, бадылалары-биле Дээди Хурал чорудар.

Депутаттын бурун эргелерин хуусаа бетинде соксадыр
дугайында Тыва Республиканың топ сонгудала комиссиязынын
доктаагы бадылаар дугайында айтканын чүгле Дээди
Хуралдың хамаарышкан комиссиязына оон баш бурунгаар
чугаалажып коргенинин соонда Дээди Хуралдың хуралына
чугаалажып коор.

Депутаттын бурун эргелерин хуусаа бетинде соксадыр
дугайында Тыва Республиканың Топ сонгудала комиссиязынын
доктаагы бадылаар дугайында шийтирнин Дээди Хуралдың
Регламентизинге доктаанын чурум-биле Дээди Хуралдың
депутаттарынын иштиг санын хой кезинин бадылааны-биле
хүлээп алып. Депутаттын бурун эргелерин соксааткан деп
санарынын дугайында айтканын Дээди Хуралдың эгелелиг
сесиязынын хун чурумунга кирер.

Дээди Хуралдың депутаданын бурун эргелерин бо
таварыгалда Дээди Хуралдың доктаанынын айткан хүнүнден
соксадыр.

3. Дээди Хуралдың депутаданын бурун эргелерин бо чүүлүн
1-ги пунктузунун "д" деп иштики пунктузунда кордунген
таварыгалда Дээди Хуралды тардыр дугайында Тыва
Республиканың Президентизинин Чарыктын парламента
парлап
чарлаан хүнүнден бээр бир ай эрткенде соксадыр.

4 чүүл. Дээди Хуралдың депутаданын
шыныгалыгы болгаш хөрөк медээ

1. Дээди Хуралдың депутады бодунун бурун эргелеринин
хуусаанын дургузунда эшпен чоруур, оон бодун база
депутаттын бурун эргелерин бадыткаар, оон кол документини
болур тускай шыныгалыгы база хөрөкке кадар демдектиг
болур.

2. Дээди Хуралдың депутаданын шыныгалыгынын база
хөрөк демээнин дугайында дурмуң, оларын хевирин болгаш
билдештир Тыва Республиканың Дээди Хуралынын
тодаратыр чурум-биле бадылаар.

5 чүүл. Дээди Хуралдың депутады бодунун ажил-
чорудулганын боттандырыштын негелдерин

1. Дээди Хуралдың депутады Тыва Республиканың
Конституциязында Тыва Республиканың хойуларында,
федералдыг хойуларга тодаратылганын, Дээди Хуралдың
эргелиге хамаарып бүүрү-ле айтканын шийтирлеринге
кирер.

2. Дээди Хуралдың депутады Тыва Республиканың

Конституциязы-биле дүүшүр бодунун депутат ажил-
чорудулганын кол ажылында бодунун бүүрүрүзүн база албан-
ажыл хүлээлгелеринден хосталып алган азы доктаамал эвес,
хостатпаан, шалың төлевирин чок үндештир боттандырыр.

3. Доктаамал профессионал үндештир ажилдап турар
депутаттарын сонгудаларын Дээди Хуралдың Регламентизин-
биле доктааткан чурум-биле Дээди Хуралдың депутаттары
бот-
тускай чорудар.

4. Дээди Хуралдың депутады күрүне азы муниципалитет
албан-ажылына туруп болбас.

5. Дээди Хуралдың депутат ажил-чорудулганын доктаамал
профессионал үндештир боттандырыштыр депутатты
педагогика, эртем база өске-даа чогадыкчы ажил дээрден
башка, төлевирлиг өске-даа ажил-чорудулга кылбас ужуруг.

6. Дээди Хуралдың депутады бодунун депутат байдалын
ажылап алгаш, юридиктиг эргелиг болуктерге болгаш хуу
улууска олар боттарынын сайгарлыкчы ажил-чорудулганын
боттандырыштыр Россия Федерациязынын азы Тыва
Республиканың хойулары-биле кордунген каныг-даа дуза
чедирер, а ол ышкаш ол дээп шаннал-холези (белектер, акша,
чээлилер, ачы-дузалар, оюн-толга төлевирин, транспорт
чарыгалдарын толедир) болгаш өске-даа төлевирлер алып
эргези чок.

7. Бодунун ажил-чорудулганын доктаамал профессионал
үндештир боттандырыштыр депутатты Дээди Хуралдың депутады
Дээди Хуралдың депутаданын эрге-байдалы-биле дүүшпес
сайгарлыкчы, бүүрүрүзүн, албан азы өске-даа ажил-
чорудулганын холбашкан хүлээлгелерин дүжүр база албан
черинде, органзаастыг, бүүрүрүзүн кол ажилындан хостар
дугайында бижимел-биле Дээди Хуралга дыннадыр хүлээлгелин.

Ол дугайында дыннадышканын депутаттын доктаамал
профессионал үндештир ажылынын дугайында Дээди Хурал
доктаады хүлээп алганынын соонда, ийи неделядан
орайтаптайн, Дээди Хурал депутат чорудар.

8. Дээди Хуралдың депутады:

Дээди Хуралдың сесия, оон кезигүрү болуп турары
комитеттин азы комиссиянын хурал бүүрүзүн кирер;

Дээди Хуралдың Дарганынын айтыжкынын күселедири;

Дээди Хуралда доктаатынган, күш-ажылынын иштики корум-
чурумунун дүрүмүн, албан-ажыл документациязы-биле
ажылынын чурумун сагыр;

Депутат ажил-чорудулганын күселедири турары-биле
холбаштыр айна билдинтип апарган, күрүне болгаш хойулузун
камгалап турары өске-даа чажытты калагалаар, а ол ышкаш
депутат хүлээлгелерин күселедири-биле холбаштыр айна
билдинтип апарган, хамаатыларын хаада амырдалына, ат-
дарына база төлөтпг чоруунга хуураар сан-медээлерин
чарлап тартапас;

Россия Федерациязынын база Тыва Республиканың
хойу-жудулгазы-биле, бо Хойу-биле, Дээди Хуралдың
Регламентизин-биле тодаратып айтканын өске-даа
хүлээлгелерин күселедири.

6 чүүл. Дээди Хуралдың депутаданын депутат
ажыл-чорудулганын хевирлери

1. Дээди Хуралдың депутаданын депутат ажил-
чорудулганын хевирлери:

а) Дээди Хуралдың сесияларына кирер;

б) Дээди Хуралдың хамаарышкан комитеттеринин болгаш
комиссияларынын ажылына кирер;

в) хойулу төлөвилелерин ажилдап кылдырырга кирер;

г) Дээди Хуралга хойулу саналдар кирер эргелин
боттандырыштыр; Тыва Республиканың Чазанын хуралдарына
човүдээр эргелин кирер; Президент биле Чазактын кады
комиссияларынын ажылына кирер;

д) сонгукчулар-биле ажылдары;

е) депутат негелелерин кирер;

ж) Дээди Хуралдың сесияларына Тыва Республиканың
Чазанын кезигүнеринге айтырлар салыры;

з) Дээди Хуралдың даалганын күселедириг кирер;

и) парламенттиг айтырлар дыйнап чугаалажырына
кирер;

к) массалыг информация чепсектеринге чүве чугаалаары,
бижири;

л) Чазактын база күрүне эрге-чатырганын болгаш тус
черин бот-башкарылганынын, өске-даа органзынын
хуралдарына човүдээр эргелиг кирер;

м) Дээди Хуралга депутат каттыжышкынынын, депутат
болуктеринин болгаш фракцияларынын ажылына кирерин
болуп турар;

2. Дээди Хуралдың депутады депутат ажил-чорудулга-
зын, оон анында Россия Федерациязынын база Тыва
Республиканың хойу-жудулгазы-биле, бо Хойу-биле, Дээди
Хуралдың Регламентизин-биле кордунген өске-даа хевирлер-биле
боттандырыштыр болур.

7 чүүл. Дээди Хуралдың депутаданын
дузалыкчылары

Дээди Хуралдың депутады Тыва Республиканың Дээди
Хуралынын Аппаратынын удургузузунун ат салганы
шыныгалганы тыпсып бээр, хой-нигитте эгелешкин-биле
ажылдаар 10 чедир дузалыкчыларын болур эргелиг.

8 чүүл. Депутаттын этиказы

Дээди Хуралдың депутады бо чүүлүн ийги кезээ-биле
доктааткан, депутат этиказынын дүрүмнерин сагыр
хүлээлгелин. Айткан дүрүмнерин үрээни дээп харысалганы
Дээди Хуралдың Регламентизин-биле доктаадыр.

Дээди Хуралга чүве чугаалап турар кижиге бодунун
чугаазына депутат этиказынын дүрүмнерин уруп, Дээди
Хуралдың депутаттарынын болгаш өске-даа кижилеринин
ат-алдарына база төлөтпг чоруунга караж чедирин бактаар,
каржы-донгун дорамчылап остер ажылдар, кым-бир кижин
үндештир чок буруудары, илден-не меге медээ ажылдар,
хойулу-дурмуң таарышпас холдешкинерге кыйгырар эргези чок.
Айткан бодунун үрүн таварылгада, депутат этика комиссиязынын
кирген бижиинге үндештир, даргалап олурар кижиге чүве
чугаалап турар кижин сагындырар, а дагын катан үрүн
таварылгада, хуралдын болун турары бодун хун дургузунда
оон чүве чугаалаар эргезин казыр.

9 чүүл. Дээди Хуралдың депутаданын
орунгаларынын дугайында болгаш эт-хоретпг
байдалынын өскерилгезинин дугайында сан-
медээлер

Дээди Хуралдың депутады орунгаларынын декларациязын
болгаш бодунун эт-хоретпг байдалынын өскерилгезинин
дугайында сан-медээлерин доктааткан чурум-биле оларны
Дээди Хуралга кирерин-биле кады Тыва Республиканың
үндүрүг органзын киирер бээр.

10 чүүл. Дээди Хуралдың депутаданын
сонгукчулар-биле харылзалаары

1. Дээди Хуралдың депутады бодунун сонгукчан округунун
сонгукчулары-биле харылзанын тудар, оларнын мурунуга
харысалганы болгаш оларга отчедун болур.

2. Дээди Хуралдың депутады бодунун сонгукчуларынын
эргелерин, хостуг чоруун болгаш хойулу эзугар эрге-ажыктарын
хандырап талазы-биле хемчеглерин ап чорудар; олардан кээп
турар саналдарын, билдирешкинерин, хомудалдарын
чугаалажып коор; бодунун бурун эргелерин-биле дүүшүр
олардан кирген айтырларын шын болгаш ой-шаналда
шигирээр-биле дуза кадар, хамаатыларын хүлээп алып, хой-
нигитинин санал-боданын өөренип коор база эргежок чугула
апарганда, саналдарын күрүне эрге-чатырганын чогуур
органзынче, тус черин бот-башкарылга органзынче
болгаш хой-нигити каттыжышкынынын киирер.

3. Депутат бодунун ажил-чорудулганын дугайында
сонгукчулар-биле ужуражылгалар үезинде оон сонгукчаны
окруттун сонгукчуларына, а ол ышкаш массалыг информация
чепсектерин дамчытыр дыннадып берип турар. Депутат
бодунун депутат ажил-чорудулганын дугайында дыннадыр-
биле массалыг информация чепсектерин үш ай дургузунда бирден
эвээш эвес катан ажылдар.

4. Кылган ажылынын, депутат ажил-чорудулганын
боттандырыштыр, сонгудала мурунун программаларын, сонгукчу-
ларынын чыгырарынын күселедири турарынын дугайында депутат
сонгукчуларынын мурунуга чылда ийден эвээш эвес катан
отчедун бээр хүлээлгелин.

5. Сонгукчуларын негелдези-биле Дээди Хуралдың
депутаданын ээлчег чок отчедун эрттирер болур. Ээлчег чок
отчег дугайында негелдеге оон сонгудала округунун сонгукчу-
ларынын санындан оларнын 10 хуудан эвээш эвезинин кол үжүгү
чыры эргежок чугула. Сонгукчуларын негелдези-биле
депутаттын ээлчег чок отчедун эрттиреринин чылааганын
айтыккан болур ужуруг.

Депутаттын ээлчег чокка отчедун эрттирер дугайында
негелдени сонгукчуларын кол үжү-биле кады оон
хамаарышкан депутатка тыпсып бээр-биле база ээлчег чок
отчедун эрттиреринин контролдары-биле Тыва Республиканың
Дээди Хуралынын Дарганына чорудуп бээр. Негелденин
хооганын депутаттын ол отчедун эрттирерин органзаастыра
бакан-балгат, транспорт тып бээрине дузалаар кылдыр тус чер
чатырганын дарганын чорудуп бээр.

Депутаттын ээлчег чок отчедун айна сонгукчуларын
негелдени тыпсып берген хүнүнден бир айдан сонгаартаптайн,
депутат эрттирер.

6. Дээди Хуралдың доктаамал үндештир ажилдап турар
депутаданын ол бодунун сонгудала округуна депутат ажил-
чорудулганын боттандырыштыр ай саналда-да бештен эвээш
эвес ажил хуун үндүрүп бээр.

7. Депутат болза бодунун сонгукчан сонгудала округуна
чурттап турар хамаатыларын үргүлдү-ле хүлээп алып
хүлээлгелин.

8. Депутат болза бодунун сонгукчан округуна чурттап
турар хамаатылардан билдирешкинерин болгаш
хомудалдарын ой-шаналда чугаалажып, сайгарып коор
хүлээлгелин.

(Уланчызы. Эгези 2-ги арында).

1) чаа программаларын, дүрүмнүн база концепцияларын аягында кылдыр болган хүтүр алыр дугайында хоойлу талазы-биле саналдарын санапдан кирир эргелиг.

2) Бо чүүлде санап айткан хоойлу саналдап кирир саналды доктааткан чурум суугаар Дээди Хуралга ыяал-ла чугаалажып коор ужурулуг.

3) Дээди Хуралдын депутаттын хоойлу саналдап кирир эргелиг боттандырынын чурумун Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле, Дээди Хуралдын Регламентин-биле толардыр.

13 чүүл. Дээди Хуралдың, а ол ышкаш ооң комитеттеринин, комиссияларының хуралдарында депутаттың киржилгези

1) Дээди Хуралдын депутаты Дээди Хуралдын сессияларында, а ол ышкаш ооң кезигүүнү болуп турары Дээди Хуралдын комитеттеринин, комиссияларының хуралдарында чугаалажып коорун турар бүгү-ле айтырыглар талазы-биле бадылаар эргелиг болур.

2) Дээди Хуралдын депутаты анаа берген эргелерин Дээди Хуралдын сессияларында, Дээди Хуралдын хамаарышкан комитетинин, комиссиянын хуралдарында Дээди Хуралдын Регламентин-биле дүүштүр боттандырат.

3) Дээди Хуралдын депутаты Дээди Хуралдын сессиязында, а ол ышкаш ооң кезигүүнү болуп турар Дээди Хуралдын комитетинин, комиссиянын хуралдарында болу киржир. Ол болза Дээди Хуралдын бүгү-ле сессияларында база ооң кезигүүнү болуп турар комитеттеринин болгаш комиссияларының хуралдарында олуржур эргелиг.

4) Дээди Хуралдын депутаты Дээди Хуралдын сессиязы эгелээрине чедир 1 хонуктан орай эвесте келгеш, Дээди Хуралдын чоккоку сессиязына кирип турар айтырыгын чугаалажып коор, хамаарышкан комитетинин хуралында киржир хүлээлиг.

5) Чоптүг чыдагаан-биле Дээди Хуралдын сессиязында, комитетинин, комиссиянын хуралында кээп олуржур аргазы чок болза, депутат ол дугайын Тыва Республиканың Дээди Хуралдын даргазына баш бурунгаар-ла дыңнадыр.

6) Дээди Хуралдын депутаты:

1) Дээди Хуралга доктаамал профессионал үндезин-биле ажалдаар, Тыва Республиканың Дээди Хуралын Даргазын база ооң ордалачызын, Дээди Хуралдын комитеттеринин болгаш комиссияларының даргаларын соңгуур болгаш оларга соңгуур;

2) Дээди Хуралдын тургузуп турары комитеттеринин болгаш комиссияларынын хуу составында, а ол ышкаш Дээди Хуралдын соңгуу, томуял азы бадылап турары кандидатура-ларынын талазы-биле санал-болдалын чугаалаар.

3) Дээди Хуралга чугаалажып коор кылдыр айтырыгларын саналдаар.

4) Хүн айтырыгын талазы-биле чугаалажып коорунун чурумунун база сүмележип коор айтырыгларын алыс журунун талазы-биле саналдарын кирир болгаш эскерилгелерин чугаалаар.

5) Дээди Хуралга отчеттуг азы ооң контролунда турар кандыг-даа органның, чок болза албан-дужаалдыг кижинин отчетун азы информациянын Дээди Хуралдын сессиязында дыңнаар дугайында саналды кирир.

6) Тыва Республиканың нинти Чазаның азы Чазактын чамдык кезигүүнеринин четтес ажалынын дугайында, а ол ышкаш Тыва Республиканың Чазаның азы Тыва Республиканың Чазаның чамдык кезигүүнерин халдар дугайында айтырыгын тургузар; Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың хоойлуларынын күүсөдөзүн хынаары эргежок чугулазынын дугайында саналды Дээди Хуралга болган ооң комитеттеринге, комиссияларына кирир.

7) Сайлап бээринге киржир, негелделерин кирир, илеткелчилерге, а ол ышкаш хуралдың даргалачызына айтырыгларын салыр, харыяларын негээр, олар кандыг болганын чугаалаар; бодунун саналдарын үндөзүлөп база бадылаашкынын кандайзынын талазы-биле чүве чугаалаар, тайылбыр бээр.

8) Тыва Республиканың Дээди Хуралын хоойлу база өске-даа хоойлудула актыларынын төлөвилдеринге бижимел-биле элгелерин кирир;

9) хамаатыларын, хой-нигити укур-дузагы чатаа-бижиктерин Дээди Хуралдын сессиязына номчуп таныштырат;

10) Дээди Хуралдын сессияларынын, ооң комитеттеринин, комиссияларынын, хуралдарынын стенограммаларында болгаш протоколдарында бодунун чугааларынын сөзүгелдин парлаттынгыткеш чедир таныжып коор, а ол ышкаш парлавас чугааларынын сөзүгелдерин алыр эргелиг.

11) Санал-оналдарын соксатканы-биле холбаштыр Дээди Хуралдын сессиязына чүве чугаалайын барган Дээди Хуралдын депутаты бодунун чугаазынын сөзүгелдин, а ол ышкаш чугаалажып коорун турар айтыры талазы-биле бижимел-биле айткан саналдарын болгаш эскерилгелерин даргалакчы кижиге дамчыдып бээр эргелиг.

12) Депутаттын чугаазынын сөзүгелдин хуралдын протоколунга кирир болгаш Дээди Хуралдын стенографтыг отчетунга парлар.

13) Дээди Хуралдын сессиязынын хуралында депутаттарын киржилгезин саналдарын база эскерилгелерин Дээди Хуралдын хоойлуларынын болгаш нормативтиг өске-даа эрге-хоойлу актыларынын төлөвилдерин чугаалажып коор болгаш чедир кылдып база хүтүр алыр тургаш, ооренип коор. Оларын Дээди Хуралдын чогуур комитети азы комиссия хүлөөнүн барган таварылгада, чыдагаанын тайылбырлап, депутатка харыялап бээр.

14 чүүл. Депутаттын негелдези

1) Дээди Хуралдын депутаты федералдык хоойлудула-биле кордунгун чурум суугаар Тыва Республиканың прокурорунга, Тыва Республиканың Дээди судунун даргазына, Тыва Республиканың Арбитраж судунун даргазына, Тыва Республикада фондулар удуртулазына негелде айтырыгларын тургузар эргелиг. Ынчаарга айткан органның, а ол ышкаш Тыва Республиканың Чазаның, күүсөкчи эрге-чагырга органның, Тыва Республиканың Топ соңгулда комиссиязына база делекээрлеринин соңгулда комиссияларына, муниципалитет органнынын баштынарнын негелде-айтырыгларын, бир эвес ол негелденин алыс утказы хоойлу-биле камгалап турар сан-медээлерге азы күрүенинне азы өске бир чакытка хамаарышпас болза, ычкан салып болур.

2) Негелденин бижимел-биле Дээди Хуралдын сессиязына кирир болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралын сессиязына номчуп чарлар.

3) Депутаттын негелдезин Дээди Хуралдын шийтпирин-биле хүн айтырыгын дораан кирир. Депутаттын негелдезинин талазы-биле Дээди Хурал чогуур доктаалды хүлээп алыр.

4) Негелде кирген орган азы албан-дужаалдыг кижиге аңаа (Дээди Хуралдын сессиязына) азе-биле азы ону алган хүнүнден бээр 10 хонуктан орайттайын, бижимел-биле азы Дээди Хуралдын доктаатканы өске бир хуусаада бижимел-биле харыялап бээр ужурулуг.

5) Депутаттын бижимел-биле кирир негелдезин база ол негелдеге бижимел харыяны, а ол ышкаш депутаттын негелдезине харыянын түнелдерин-биле хүлээп алган Дээди Хуралдын доктаалын Дээди Хуралдын сессиязына даргалап олурган кижиге номчуп таныштырат азы өске бир арга-биле депутатка дыңнадыр.

6) Депутаттын негелдезин, анаа харыяны база негелденин түнелдерин-биле Дээди Хуралдын хүлээп алганы доктаалын массалык информация чепектеринге парлап болур.

15 чүүл. Дээди Хуралдын сессиязы болуп турда, Тыва Республиканың Чазак кезигүүнүге Дээди Хуралдын депутатынын айтырыг салыры

1) Баш удур бижимел айтырыг салган депутатка Чазак кезигүүнүн харыязынын соонда улам тодаралып турар чыгыс айтырыгын азе-биле салырын болгаш ооң бижимел-биле салган айтырыгын алыс утказынын талазы-биле беш минута иштинде чүве чугаалаар арганы аңаа бээр.

2) Дээди Хуралдын ажылынын хүн чурумунга Чазак кезигүүнеринге депутаттарын айтырыг салыр база оларга харыя бээринин үезин коор каан болур.

3) Депутат азы депутаттар болуу бижимел айтырым баш удур-ла Дээди Хуралга кирир, ол болза Тыва Республиканың хамаарышкан Чазак кезигүүнү Дээди Хуралдын сессиязынын хуралында чалаарынын үндезин болур.

4) Бир эвес Тыва Республиканың Чазаның чалаткан кезигүүнү Дээди Хуралдын сессиязында, комитеттеринин азы комиссияларынын хуралында кээр аргазы чок болур таварылгада, баш удур салган айтырыгга ыяал-ла бижимел харыяны бээр ужурулуг. Бо таварылгада Тыва Республиканың Чазаның кезигүүнүн харыязын хуралга даргалап олурган кижиге депутаттарга дыңнадыр.

16 чүүл. Албан-дужаалдыг кижилер Дээди Хуралдын депутатын бирги ээлчегде хүлээп алыр ужурулуг депутат ындаг эргелиг болур

Бодунун депутат ажил-чорудулазынын айтырыгларын талазы-биле Дээди Хуралдын депутатын Тыва Республиканың Президентинин, Тыва Республиканың ордалачы президентин, Тыва Республиканың Чазаның Баштаанын ордалачылары, Тыва Республиканың сайыттары, тус черин бот-башкарылга органнынын удурткучулары болгаш албан-дужаалдыг өске-даа кижилер ооң бирги ээлчегде хүлээп алыр ужурулуг ындаг эргелиг.

17 чүүл. Дээди Хуралдын депутатынын информация алыр болгаш таратыр эргелиг

1) Дээди Хуралдын депутаты доктаатканын чурум суугаар Дээди Хуралдын хүлээп алганы актылар-биле, ол ышкаш Тыва Республиканың Президентинин Администрациязын, Тыва Республиканың Чазаның, Тыва Республиканың чоңунун Улуг Хуралын (сезизинин), Тыва Республиканың Конституция судунун, Тыва Республиканың Арбитраж судунун, Тыва Республиканың өске-даа күрүне органнынын база хой-нигити каттыжышкынын албан-дужаалдыг таралды турары өске-даа информация болгаш тайылбыр материалдары-биле, а ол ышкаш өске-даа информация болгаш тайылбыр материалдары-биле хандырат.

2) Дээди Хуралдын депутаты күрүне эрге-чагыргазынын органнына, тус черин бот-башкарылга органнына, хой-нигити каттыжышкынын органнына, бодунун элдерге, албан-челдеринге, организацияларга айтырыг тургускады, оон депутат ажил-чорудулазы-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле депутаттың специалисттеринин консультациялары-биле албан-дужаалдыг кижилер хандырат, федералдык хоойлудула-биле дүүштүр күрүне чакыды азы коммерция чакыды болуп турар документтерден болгаш медээлерден аңгыда, аңаа эргежок херек медээлерин база документтерин сандытайын бээр.

3) Дээди Хуралдын депутаты ажил-чорудулазынын айтырыгларын талазы-биле республикада күрүнеин массалык информация чепектеринге чүве чугаалаар, бижир артык эргелиг. Ынчаарга Дээди Хуралдын баш Дээди Хуралдын комитеттеринин, комиссияларынын, а ол ышкаш Дээди Хуралдын депутат каттыжышкынын органнына, даргалачы-биле Дээди Хуралдын депутатынын берген материалдарын республикада күрүнеин массалык информация чепектерин дамчытыр депутат-биле чопшээрешкен хуусаада, ычканга ону эскелгенин соонда чеди хонуктан орайттайын парлар азы негелдеди таратыр. Депутаттын эскелгени материалдарын оон чопшээрешкен чокка өзе кылып болбас.

18 чүүл. Дээди Хуралдын депутатынын айтырыг-бижиктерин чугаалайын коор талазы-биле албан-дужаалдыг кижилеринин хүлээлгелери. Байысаалга органнынын, истекчилеринин болгаш судтарын ажил-чорудулазына депутаттын холгаарлаашкынын бодурабы

1) Дээди Хуралдын депутатынын бодунун депутат ажил-чорудулазы-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле барганы, бижик чорутканы күрүне эрге-чагыргазынын бүгү-ле органны, тус черин бот-башкарылга органны, хой-нигити каттыжышкынын органны, а ол ышкаш бодунун элдерге, албан-челдерин, албан-дужаалдыг кижилер, бир эвес бо Хоойлу-биле оон өске чүүл кордунгун болза, оон айтырыгын харыяны азы оон дилгезин документтерин азы сан-медээлерин 10 хонук хуусаада депутатка бээр хүлээлиг.

2) Депутаттын айтырым-биле холбаштыр немелде хыналда чорудары азы кандыг-бир айтырыгларын немей ооренип коор эргежок чугула апарган таварылгада, бо чүүлүн бирги пунктуунда айткан органнынын удурткучулары болгаш албан-дужаалдыг кижилери ол дугайында депутаттын дилгезин алган хүнүнден бээр үш хонук хуусаада дыңнадыр хүлээлиг. Мындаг таварылгаларда депутатка шуут үзе харыянын депутаттын дилгезин алган хүнүнден соңгаар 20 хонуктан орайттайын бээр.

3) Дээди Хуралдын депутаты оон дилгезинде салган айтырыгларын чугаалажып коорунге, оон иштинде хамаарышкан органнынын хаалгы хуралдарына-ла шуут дорт киржир эргелиг. Айтырыгын чугаалажып коорунун хүнүнүн дугайында депутатка ой-шанаа, харын үш хонуктан орайттайын, дыңнаткан турар ужурулуг.

4) Дээди Хуралдын депутатынын байысаалга органнынын, истекчилеринин болгаш судтарын ажил-чорудулазына холгаарлаарын чопшээрешес.

19 чүүл. Дээди Хуралдын болгаш ооң комитеттеринин, комиссияларынын даалгачарын күүсөдөринге Дээди Хуралдын депутатынын киржилгези

1) Дээди Хуралдын депутаты Дээди Хуралдын база ооң комитеттеринин, комиссияларынын даалгачарын күүсөдөрү болгаш хой-нигити органны, бодунун элдерге, албан-челерин, организациялар хоойлуларын канчаар күүсөдөр турарын хынаарына киржир. Ындаг хыналдалар үезинде Дээди Хуралдын депутатынын негелдези-биле күрүне болгаш хой-нигити органнынын, бодунун элдеринин, албан-челеринин, организацияларынын удурткучулары салган айтырыгларын сайгарынын база чугаалажып коорунун талазы-биле комиссиялары тургузар. Айткан комиссияларын составында депутаттын айткан кижилерин база кирир.

2) Дээди Хуралдын депутаты даалгачарын күүсөдөрүнүн түнелдеринин дугайында туе-туеунда Дээди Хуралга азы оон комитеттеринге, комиссияларына дыңнадыр, а ол ышкаш илереттинге чепектеринин чайладыр, хоойлу-ла таарышпас шийтпирлерин содуур, хоойлудулазынын үрүн, Дээди Хуралдын доктаалдарын күүсөдөрүн кижилерин харыясаалга оонар дугайында саналдарын кирир.

20 чүүл. Парламентинге айтырыгларын аңаа дыңнап чугаалажыры

1) Дээди Хуралдын депутатынын, депутаттар каттыжыш-

кынарынын, Дээди Хуралдын комитеттеринин болгаш комиссияларынын эгелекчи саналы-биле Дээди Хуралга парламент дыңнаашкынын эрттирээр.

2) Парламентинге анаа дыңнаар кылдыр чугаалажып коор-биле кирип турар айтырыгларын база парламентинге дыңнаашкынын органызастарынын чурумун Дээди Хуралдын Регламентин-биле толардыр.

III өгө. ДЕПУТАТ ЭРГЕНИ УРЕП БОЛБАЗЫ

21 чүүл. Дээди Хуралдын депутатынын эргелиг дээп болбазы

1) Тыва Республиканың Дээди Хуралын депутатынын бүрүн эргелиг бугу дургуунда оон депутат эргелиг дээп болбас Дээди Хуралдын чопшээрешкен чокка суд чуруму-биле аңаа кеземче херзинин база эрге-чагырга талазы-биле харыясаалга оонап болбас, кем-херек үлгеткен черинге туттурган таварылгалардан аңгыда, ону тудуп, хоругдап, үжөп-чидип азы байысаап болбас, а ол ышкаш өске улустун айыл чок чорун хандыраы-биле, каян оон федералдык хоойлу-биле корген таварылгалардан дээрлен башка, хуузунда үждип, хынаттырбас болур ужурулуг.

2) Депутатка дээп болбазынын эргели оон элзеп олурары болгаш ажалдаар оран-савазына, оон ач чорур чүгүнге, хуузунда база албан-ажылына ажаллап турары транспорт аймаанга, ыңай-бээр чорудары чатаа-бижиктеринге, оон ажаллап турары харыялаа херекселдеринге, а ол ышкаш оон элзеп, ажаллап турары документтерге база хамааржыр.

3) Бо чүүлүн 1-ги база 2-ги пунктуларында айткан кызыгарлашкынар депутаттын кижиге улам кем-херектер-биле холбашкан ходелешкинерге, а ол ышкаш оон бодунун бүрүн эргелиг боттандыры-биле холбашпаан, депутаттын өске-даа ходелешкинеринге хамаарышпас.

4) Депутат оон бодунун бүрүн эргелиг боттандыры-биле холбашпаан ходелешкинеринге хамаарыштыр суд чуруму-биле оонар кеземче азы эрге-чагырга харыясаалгазын коорун турар херектерин кодурген таварылгада, байысаалга, баштайгы ителге азы эрге-чагырга хоойлу-дүрүм үрээшкенинин талазы-биле херек чорудулазы доозулган соонда, ындаг херекти Тыва Республиканың Дээди Хуралын чопшээрешкен чокка судке кирип болбас.

5) Депутаттын чугаалааны санал-болдалы, бадылаашкын үезинде илереткен туржу болгаш депутаттын эрге-байдалына дүжүр өске-даа ходелешкинери дээш, оон иштинде оон бүрүн эргелигнин хуусаазы төнерге-ла, кеземче херзинин азы эрге-чагырга талазы-биле аңаа харыясаалга оонап болбас. Бо негелденин, каян депутаттын таралында азы-биле дорамчылап, үлгүдүлүшкүн кылган, азы харыясаалга талазы-биле федералдык хоойлу-биле кордунгун өске-даа хамдышкынар кылган таварылгада, ол негелденин хамаарыштырбас.

22 чүүл. Депутаттын дээп болбас эргелиг казыры-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралын (парламентинин) чопшээрешкен азырынын чуруму

1) Депутаттын дээп болбас эргелиг казыры дугайында айтырыгын Тыва Республиканың прокурорунун кирип келген бижик-биле шийттирээр.

2) Депутатты суд чуруму-биле кеземче азы администрация талазы-биле харыясаалга оонарда, ону тудары, хоругдары, үжүрде азы негелде тургузарда, кем-херек үлгеткен черинге туткан таварылгалардан аңгыда, а ол ышкаш хуу бодун хынал коорде, өске улустун айыл чок чорун хандыраы-биле, каян оон федералдык хоойлудула-биле корген таварылгалардан аңгыда, Тыва Республиканың прокурору Тыва Республиканың Дээди Хуралына бижик кирир. Ындаг чопшээрешкен алырын ол бодунун бүрүн эргелиг боттандыры-биле холбашкан депутаттын ходелешкинеринге хамаарыштыр кордунгун.

3) Тыва Республиканың прокурору ындаг бижикти оон атында бо Хоойлунун 21 чүүлүнүн 4-кү пункту-биле кордунгун таварылгаларда херекти судке шилчелерин-биле Дээди Хуралдын чопшээрешкен азыры-биле кирир.

4) Тыва Республиканың Дээди Хуралы Регламентин-биле кордунгун чурум суугаар Тыва Республиканың прокурорунун кирип бижик чугаалажып коор болгаш ол бижикти алган хүнүнден соңгаар 14 хонуктан орай эвесте, ол талазы-биле чыдагаанын айткан шийтпирин хүлээп алыр.

IV өгө. БОДУНУҢ ДЕПУТАТ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛGAZYН БОТТАНДЫРЫП ТУРАП УЕДЕ ДЭЭДИ ХУРАЛДЫҢ ДЕПУТАДЫНЫҢ СОЦИАЛ БОЛГАШ ӨСКЕ-ДАА МАГАДЫЛАДАРЫ

23 чүүл. Тыва Республиканың Дээди Хуралынның депутатынын магалыдалары болгаш компенсациялары

Дээди Хуралдын депутатынын бүрүн эргелиг бугу хуусаазынын дургуунда ол хаматаларынын күш-ажылы-биле болгаш Тыва Республиканың албан-дужаалдыг кижилеринин албан-дужаал төлөвилдеринин күүсөдөрүн-биле холбашкан, федералдык хоойлулар-биле база Тыва Республиканың хоойлулары-биле хамаатыларга доктааткан бүгү-ле магалыдаларына база компенсацияларын бүрүн долу хемчээли-биле ажалдаар.

24 чүүл. Дээди Хуралдын депутатын шериг албанына база шеригинин түр өөрдөлдө чыгыжына келдиртиринден хостаары

Дээди Хуралдын депутаттын федералдык хоойлу-биле доктааткан чурум суугаар оларын бүрүн эргелигнин хуусаазында шериг албанына база шеригинин түр өөрдөлдө чыгыжына келдиртиринден хостаар.

25 чүүл. Дээди Хуралдын депутатынын күш-ажылы эргелигнин магалыдалары

1) Дээди Хуралдын депутат ажил-чорудулазын федералдык хоойлудула-биле дүүштүр доктаамал профессионал үндезин-биле боттандырып турар депутаттын бүрүн эргелигнин хуусаазы, нинти болгаш үзүктелешкн чок стажына азы албан-ажылынын хуусаазына: мергежилдин аайы-биле, ажылынын (албан-ажылынын) стажын, ажил төлөвиринге (албан-дужаал шалынынга) хуу-биле немелде төлөвирин (оон иштинде район коэффициенттерин) доктадырынга эрге берип турар ажил (албан-ажыл) стажын, хой чылда ажылы дээш (ол бүдүрүлгеге мергежилдин аайы-биле ажылынын стажы дээш) хуу-биле немелде төлөвирлер доктадырынга база хары угда акша-шаннал алырынга; чыл дургуунда бүдүрүлгелеринин, албан-челеринин, организацияларынын ажылынын түнелдеринде акша-шаннал алыр эргелиг берип турар ажылынын (албан-ажылынын) стажын, а ол ышкаш, бир эвес депутат бодунун депутат бүрүн эргелигнин хуусаазы эгелээрине чедир доктаамал профессионал үндезин-биле ол чингелдени айтып коорун каан черге ажалдан (албан эрттирин) турган болза, чингелдег негелдер болгаш чингелдег хемчээлдер-биле пенсия алыр эргелиг берип турар ажалдын стажын кири санаар.

Ынчаарга депутат бүрүн эргелигнин бугу дургуунда ажалга азы албан-ажылга кирген турда, күш-ажылы үзүктел чок стажы хевээр аргар.

2) Россия Федерациязынын күш-ажыл хоойлудулазы-биле дүүштүр бодунун депутат ажил-чорудулазын доктаамал профессионал үндезин-биле боттандырып турар Дээди Хуралдын депутатына оон бүрүн эргелигнин хуусаазы төнерге, мурунку ажылы (албан-дужаалын) бээр, а ол ажал чок болза, мурунку ажалдап турган черинин аайы-биле өске бүдүрүлгеге, албан черинге, организацияга, оон чопшээрешкен суугаар мурунку ажылы-биле дең ажалды (албан-дужаалды) аңаа бээр.

3) Бодунун депутат ажил-чорудулазын доктаамал профессионал үндезин-биле боттандырып турар депутат Дээди Хуралга бүрүн эргелиг күүсөдөрүн-биле коор чорутканы-биле холбаштыр ажылындан үнгөн, Дээди Хуралдын депутатынын ашаанга (кадайына) оон ажылынын үзүктелешкнн ажылынын (албан-дужаалын) нинти база үзүктелешкн чок стажына кири санаар. Айткан үеде аңаа: ажалдаар (албан-ажыл кылыр) чери, мергежилдин аайы-биле ажылынын (албан-ажылынын) стажы, хуу-биле немелде төлөвир бээр, оон иштинде ажил-төлөвиринге район коэффициенттерин немей акша төлээрин доктаадыр эрге берип турар ажил (албан-ажыл стажын), хой чылдарда ажалдап келгени дээр хуу-биле немелде төлөвирлер доктаадыр база бир удаа акша шаннал алыр, бүдүрүлгенин, албан черинин, организациянын чыл дургуунда ажылынын түнелдерин суугаар өскөр чораны чылдында акша-шаннал төлөп бээринге, а ол ышкаш бир эвес ол кижиге өскөр чорур мурунда албан-дужаал элзеп, мергежилдин аайы-биле ажалдап азы үк чингелдени бээрин коорун черге албан-жаап турган болза, чингелдег негелделер база чингелдег хемчээлдер-биле пенсия алыр эрге берип турар ажил (албан-ажыл) стажы аңаа хевээр артып каар.

4) Депутат ажил-чорудулазын доктаамал эвес, төлөсө үндезин-биле боттандырып турар, Дээди Хуралдын депутаты Дээди Хуралдын сессияларында, оон комитеттеринин хуралдарына киржирин-биле депутат ажил-чорудулазын күүсөдөр, а ол ышкаш Дээди Хуралдын даалгаларын күүсөдөр, сонгучулар-биле ажил чорудар үезинде, оон ажаллап турар черин (албан-ажылы) база ортумак шалынын хевээр артырбышпаан, ажил шагынын үезинде ажалдап турар кол черин аайы-биле Россия Федерациязынын күш-ажыл хоойлудулазы суугаар бүдүрүлгеге болгаш албан-ажыл хүлээлгелеринден хостаар.

5) Бо таварылгада кол ажылындан хостаарынын үндезин болза Дээди Хуралдын дыңнаашкыны болур өске кандыг-бир документтерин негезин чопшээрешес.

6) Доктаамал эвес төлөвир-даа чок үндезин-биле депутат ажил-чорудулазын боттандырып турар депутаттын албан черинин, бүдүрүлгенин, организациянын администрациянын эгелекчи саналы-биле ажылындан чүглө Дээди Хурал-биле чопшээрешкен суугаар үндээр.

7) Бодунун депутат ажил-чорудулазын доктаамал профессионал үндезин-биле боттандырып турар Дээди Хуралдын депутаттарын ажалга кирир дугайында айтырыгын, оларын бүрүн эргелигнин хуусаазы төнерге соонда, депутаттын мурунда ажаллап турган бүдүрүлгенин, организациянын, албан черин дүжүрүп каапан азы оон албан-дужаалын кызгартап (шайтаргы кызгарган) таварылгада, депутаттын дил

(Тончүзү. Эгези 2-ги, 3-кү орыннарда).

2. Дээди Хуралдын депутаты пенсия назыны четкенде пенсия алыр эргелиг.
3. Бо чүүлү-биле доктааткан ай санында алыр пенсияны бүрүн эргелиг органна санап доктаадыр болгаш тыпсын бээр.
4. Бо чүүлү-биле доктааткан пенсияны Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хоренгилеринин күсели-биле төлөп бээр.
5. Бо Хоойлунуң 3-кү чүүлүнүн 1-ги пунктузунун б, в, г, и, к кезектери-биле дүүштүр боттарынын бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксаткан, Дээди Хуралдын депутаттарына бо чүүлдүн негелделери хамаарышпас.

30 чүүл. Дээди Хуралдын депутаты бодунуң бүрүн эргелерин боттарынын материал-сан-хөө байдалдарын хандыраы

1. Депутат ажил-чорудулгазын доктаамал үндезин-биле боттандырып турар Дээди Хуралдын Даргазынга, Дээди Хуралдын Даргазынын ораакчызынга, Дээди Хуралдын депутаттарынга Тыва Республикада албан-дужаалдыг ("А" болуктун күрүне албан-дужаалдары) кижилерин ай санында акша-шалынчынын дугайында күштүг бооп турар федералдыг хоойлудулга-биле база Тыва Республиканың хоойлудулгазы-биле дүүштүр албан-дужаалынын акша-шалынчында база анаа немелде төлеверден тургустунар ай санында акша-шалынчы доктаалыр.

2. Дээди Хуралдын бүгү-ле депутаттарына оларын депутат ажил-чорудулгазы холбашкан чарыгдаларын оларын депутаттар кылдыр соңгаан хунүнден бээр (соңгудаларын түнелдерин чарлап дийчаткан хунүнден бээр) ажил төлеверинин эң кудуку ийн дакпыр хемчээлинге ден түнүгү чарыгдаларын ай санында эгидип төлөп бээр.

3. Депутаттарын чарыгдал акшаларын, а ол ышкаш чайдар болур болгаш өске-даа айыл-халантарын чылдаганы-биле кычылдаан, аргажок хергезинерге Дээди Хуралдын Социал фондузунун база Дээди Хуралдын Даргазынын фондузунун ажил-төлеверинин эң кудуку он ийн хемчээлдери чедир хемчээл-биле үндүрүп бээр акша-хоренгилерин олча-ажык үндүрүнден хостар.

4. Бодунун депутат ажил-чорудулгазын боттандырамы-биле холбашкан чарыгдаларын ол бодунун доктаамал чурттап турар черинде дашкар чурттап турда, оон иштинде аалчылар бажынынга азы оран-бажының хөзөлиеп алгаш чурттап турганын чарыгдаларын, а ол ышкаш конукту чарыгдаларын (албан черинин азы хөзөлиеп алган чурттага шолүнге чурттап турган таварылгалардан ангыда) чарыгдаларын Дээди Хуралдын депутаттарына эгидип төлөп бээр.

5. Бодунун депутат ажил-чорудулгазын доктаамал профессионал үндезин-биле боттандырып турар Дээди Хуралдын депутаттарына болгаш оон өг-бүлезинин кижигинеринге депутат бодунун бүрүн эргелерин күселири-биле Кызыл хоорайга кожуп кээр-биле холбаштыр чарыгдаларын, а ол ышкаш оон депутат бүрүн эргелери доозулганы-биле доктаамал чурттаар черинде оларын дедир кожери-биле холбашкан чарыгдаларын төлөп бээр.

Ылчарга депутатка болгаш оон өг-бүлезинин кижигинеринге чатыңа угда акша-дузаламчыны депутатка — албан-дужаалынын бир ай шалынчынын хемчээлин-биле, оон өг-бүлезинин кижигин бүрүзүнге — айткан ол төлеверинин 0,5 хемчээлин төлөп бээр.

6. Дээди Хуралдын депутаттарына оон соңгуларына чедир республика бюджетинин акша-хоренгилеринин күсели-биле оон ажилдан туралың дугайында өг-бүлелери боттары (оон иштинде коммунал иш-дүзүлгелеринге болгаш талазы-биле) оон депутат бүрүн эргелерин күселини турар бүгү дүрүзүндө Дээди Хуралдын депутаттарына хевээр арып каар.

31 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарына чыл санында төлөп бээр шөлөт

1. Дээди Хуралдын депутат ажил-чорудулгазын доктаамал профессионал үндезин-биле боттандырып турар депутаттарыга ол эмнедир-биле оон ай санында акша-шалынчы хемчээлдиг дузаламчы-акшаны төлөп берешкан, 48 ажил хунүнде

уламчылар чыл санында төлөп бээр шөлөтүн бээр. Эмнедир-биле дузаламчы-акшаны республика бюджетинин акша-хоренгилеринин күсели-биле үндүрер.

2. Депутат ажил-чорудулгазын доктаамал үндезин-биле эвес боттандырып турар депутаттарга ажилдап турар черинин айны-биле 48 конуктан эвэш эвес хуусаалыг шөлөтүн бээр болгаш алыр акша ылгалын Дээди Хуралдын сан-хөө эргелерин дамчыштыр бюджеттин акша-хоренгилеринин күсели-биле төлөп бээр.

32 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарынын медицина болгаш амыдырал-хандырылганы

Дээди Хуралдын депутаттарына медицина болгаш амыдырал-хандырылганы Тыва Республиканың Чазак кижигинеринге доктааттыган негелделер-биле чедирер.

33 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттары албан-ажык кылдыр кабинетти бээр

Депутат ажил-чорудулгазын боттандырамы-биле Дээди Хуралдын депутаттарына Дээди Хуралдын бажынынга албан-ажылы кылдыр-биле мебель биле оргтехника, харылааның чепсек-херекселдерин-биле деритинген кабинетти бээр, а ол ышкаш чурттап турар черинге телефонун кирип бээр.

Доктаамал эвес үндезин-биле ажил-чорудулгазын боттандырып турар депутаттарга телефону оларын доктаамал ажилдап турар черинге база кирип бээр. Ону счедун кирип кээр, бюджеттин акша-хоренгилеринин күсели-биле төлөп бээр.

Кожунунун (хоорайнын) тус чер чатыргазы анаа Дээди Хуралдын депутаты дилег-айтырыг кирип келген хунүнден бээр ийн айлан орайттайын, хамаатылары хүлээп алыры-биле стол, сандал-биле, харылаа чепсектери база оргтехника-биле деритинген ороз-бажыны халаска үндүрүп бээр, а ол ышкаш олар бодунун күсели-биле ол бажын-балгатты танчымыдал калыгалаарын организастаар хүлээлгелиг.

34 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарынын харылаа чепсектерин ажыглаары

Дээди Хуралдын депутаты бодунун депутат бүрүн эргелерин боттандырамы-биле холбашкан айтырылгалары талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазынын органнарынын база тус черинин бот-башкарылга органнарынын, Тыва Республиканың девискээринде туруп турар бодургуелеринин, албан черлеринин, организацияларын дилеп ажыглап турары, харылааның бүгү-ле чепсектерин ажыглаар эргелиг.

Дээди Хуралдын депутаты харылааның ачы-дузанын ээлчег чокка алыр эргелиг.

Оон депутат бүрүн эргелерин боттандырамы-биле холбашкан депутаттың почта база телеграф дамчыштыр чорудуп турары бүгү-ле чүүлдери Чазактың кылдыр чорудар (дамчылар), белеткээр болгаш барып чедирер.

Почта база телеграф дамчыштыр чоруткулаан чүүлдери, алчылар бажынынын болгаш бажынарыдан телефон-биле чугалашканын Дээди Хуралдын депутаттары боттарынын хуула акша-хоренгилерин-биле боттары төлээр.

35 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарынын халас аргыжар эргези

Дээди Хуралдын депутаты Тыва Республиканың девискээринде Дээди Хуралдын депутатты кижиге онаган хүлээлгелерин күселини чораша, бүгү-ле агар, автомаобил, арыжарынын иштинги суу оруктарында болгаш такселди база хуу автобустардан өске, хоорайнын пассажирлер транспортуна халас чорур, а ол ышкаш билеттерин ээлчег чокка салып алыр эргелиг бээр.

Дээди Хуралдын депутаттарынын шызылганын көргүзгөргө, хем вокзалдарын болгаш суднолар доктаар черлерин (ол хунүндө база баш бурунгаар-даа садарынын), хамааты ухар-чүүл агентилелдеринин азы аэропорттарын билет каскалары бүгү-ле категориянын судноларына, самолеттун азы вертолеттин салынарына олутту депутатка ээлчег чокка бээр хүлээлгелиг. Депутат Дээди Хуралдын сессиязынче чорур деп турда,

самолетка азы вертолетка билетти бир конуктан орай эвесте бижип бээр.

Билеттерин дугайын, кижини олурар черин айтып тургаш садар, хоорайлар аразында, а ол ышкаш хоорай кавызынын аргыжылганын автобустарына Дээди Хуралдын депутаты аргыжарда, билеттерин автовокзалдарын, автостанцияларын, транспорт-экспедиция агентилелдеринин каскаларына ээлчег чокка алыр азы шуут автобуска олуруп тургаш, халас билеттер-биле олуртур.

Дээди Хуралдын депутаттын хоорай транспортуна (такселден база хуу автобустандан өскезинге) оон депутат шызылганы-биле халас аргыштырар.

Транспорттун хевир бүрүзүнде күштүг бооп турар нормалар-биле дүүштүр холга тудар чүктүг депутат халас ал чорур эргелиг.

Тыва Республиканың девискээринде туруп турар тус черин бот-башкарылга органнары, бодургуелер, албан черлери, организациялар депутат ажил-чорудулганы боттандырып, ийн-бээр баары-биле депутат автотранспортка чатыг кирирге, анда оон бээр хүлээлгелиг. Бо таварылгаларда автотранспортту ажыглааны бо Хоойлуда доктааткан чурум суугар төлөп бээр.

Депутат ажил-чорудулгазын боттандырамы-биле бодунун хууда автотранспорттун ажылаанын бадыткаан документи-лерин эжеп дузагаанда, чарыгдаларын Дээди Хуралдын депутаттарына федералдыг хоойлудулга-биле база Тыва Республиканың хоойлудулгазы-биле доктааткан чурум болгаш хемчээлдер суугар эгидип төлөп бээр.

36 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарынын аалчылар бажынынга ээлчег чокка кирип бижидип чурттаар эргези

Тыва Республиканың күрүнерин республикага болгаш муниципалитетке хамааржыр аалчылар бажынарынын администрациялары Дээди Хуралдын депутаттарына телефону аны ороздип бир шак дүрүзүндө үндүрүп бээр хүлээлгелиг. Аалчылар бажынынга ээлчег чокка кирип бижидип чурттаар эрге депутатты үдөп чорур кижиге база хамааржыр.

37 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттары чурттаар оран-бажыны бээр

Бодунун депутат ажил-чорудулгазын доктаамал үндезин-биле боттандырып турар болгаш Кызыл хоорайда чурттаар шөлү чок Тыва Республиканың депутаттарына, оон иштинге өг-бүлезинин кижигинерин чурттаары-биле, чаа чыгыштын Дээди Хурал ажилдап эгелээ хунүнден бээр үй ай дүрүзүндө, оон депутат бүрүн эргелери соксаан хунден соңгаар бир айлан орайттайын хостар ужуруг чурттага шөлүн (телефонунг квартираны) оон билдиришкени суугар үндүрүп бээр.

Депутаттын болгаш оон өг-бүлезинин доктаамал ээлеп турар черинин талазы-биле чурттага шөлүн, оон депутат бүрүн эргелерин боттандырамы-биле холбаштыр оон чок турган үезинде, чатып арттырып каар.

Чурттага шөлүн алгыжеге чедир үеде Дээди Хуралдын депутаттары аалчылар бажынынга ийн киж чыдар ороздип бээр азы оон күзээни-биле Тыва Республиканың Чазанын аалчылар бажынынын ийн киж чыдар ороздип чурттаанын ортээ хемчээлдиг чурттаар бажын хөзөлиеп алганын чарыгдаларын эгидип бээр.

Депутат ажил-чорудулгазын доктаамал эвес үндезин-биле боттандырып турар болгаш Кызыл хоорайда чурттаар чери чок Дээди Хуралдын депутаттары Дээди Хуралдын сессияларына, комитеттеринин, комиссияларын хуралдарына кирип келген, Дээди Хуралдын даалгаларын күселип турган үезинде, а ол ышкаш Тыва Республиканың Кызыл хоорайга депутат өскө-даа ажил-чорудулганы боттандырып келгенде, чурттага шөлүн бо Хоойлунун 35-кү чүүлү-биле көрдүнгөн чурум-биле үндүрүп бээр.

38 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарынын ажил-чорудулгазынын материалдыг хандырылганы-биле холбашкан чарыгдаларын эгидери

Дээди Хуралдын депутаттарынын ажил-чорудулгазынын материалдыг хандырылганы-биле күрүне эрге-чагырганын

органнарынын, тус черин бот-башкарылга органнарынын, бодургуелеринин, албан черлеринин, организацияларын холбашкан чарыгдаларын оларны Тыва Республиканың Сан-хөө амызын дамчыштыр Дээди Хуралдын чарыгдаларын сметазычче даразында оларны кириптер кылдыр, хамаарышкан организацияларын, агар саннарынче акша-хоренгилерин шилдип тургаш, республика бюджетинин күсели-биле Дээди Хуралдын аждыгдарына көрдүнгөн бюджет дугайында Тыва Республиканың хоойлудулгазы-биле акша-хоренгилерин хемчээлдери-биле төлөп бээр.

Бо чүүлде айткан чарыгдаларын депутаттын кирип келгени документтерге үндүлгөп, эгидип төлөп бээр.

39 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарынын аталдарын, төлөтпү чорун болгаш амы-бодун камгалаары

Депутат ажил-чорудулгазын күселиринге шаттык кадар, чок болза кайы-бир кижиге ажыкты шиптир хүлээп алган турарын чедип алыр сорулга-биле депутатка, оон өг-бүлезинин кижигинеринге хоойлу-дүрүмгө дүүшес салдар чедирер, Дээди Хуралдын депутаты ажы-биле дорамчылаар, а ол ышкаш бодунун депутат хүлээлгелерин күселини чорда, депутатты хууда дорамчылаар, а оон ангыда депутатка хамаарыштыр нүгүлдөп хоптаар, чок болза оон депутат ажылынын дугайында өске-бир янзы-бүрү меге медээ тардыр болза, Тыва Республиканың хоойлузу-биле, федералдыг хоойлудулар-биле доктааткан харысалга онаажыр.

V эге. БО ХООЙЛУНУҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИН КҮҮСЕТПЭЭНИ ДЭЭШ ХАРЫСАЛГА

40 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарынын хоойлу суугар негелделерин күселини дээш харысалга

Дээди Хуралдын депутаттарынын хоойлу суугар негелделерин күрүне эрге-чагырганын органнарынын, тус черин бот-башкарылга органнарынын, бодургуелеринин, албан черлеринин, организацияларын, хой-ниги каттыжышкыннарын албан-дужаалдыг кижилери болгаш өскө-даа ажилдакчылары күселине, чок болза депутат ажил-чорудулгазын боттандырамына оларга шаттык ужураштыры, а оон-биле домей оларга конгус меге медээ бээр азы депутаттын негелдезинге болгаш чага-бижининге хары бээринин бо Хоойлу-биле доктааткан хуусааларын болгаш чурумун сатывас болза, Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың куштуг бооп турар хоойлудулгазы-биле көрдүнгөн харысалга онаажыр.

41 чүүл. Дээди Хуралдын депутаттарына, оон өг-бүлезинин кижигинеринге база өске-даа төрелдерин дүрүм суугар эвес салдар дээш харысалга

Дээди Хуралдын депутаттарына, оон өг-бүлезинин кижигинеринге база оон өске-даа төрелдеринге депутат ажил-чорудулгазын соксалдыр азы оон байдалын өскертпир сорулга-биле күчүлээр азы күш-күчүлөө ажыгдаларын кычанган хевирлиг дүрүм суугар эвес салдар чедирер болза, Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың куштуг бооп турар хоойлудулгазы-биле көрдүнгөн харысалганы онаар.

42 чүүл. Бо Хоойлунун күштүг бодун эгелээр

1. Бо Хоойлу ону албан суузу-биле парлаан хунүнден күштүг болуп эгелээр.
2. "Тыва Республиканың Дээди Хуралынын депутаттары эрге-бадаланын дугайында" 1999 чылдын октябрь 22-де Тыва Республиканың № 556 Хоойлуун күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК. Кызыл хоорай №171 2000 чылдын август 16.

ХООЧУННАР АРАВЫСТА

УЛУҮН КИИРИП ЧОРУУРЛАР

Тываның күш-ажыгдал болгаш дайынның хоочуннарынын республика организациязынын отчет-соңгудалыг конференциязы болуп эркен.

Отчеттүг үеде чорудуп келген ажылынын дугайында хоочуннарын республика чөвүлелерин даргазы Т. Ч. Норбу илестек кылган. Күш-ажыгдал болгаш дайынның хоочуннары Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлүзүнин херээге боттарынын шидар ийн-биле үлүн кирип чоругузу ол демделээ. Хоочуннар-организациязы отчеттүг үеде дүрүзүндө бодургуелерин, организацияларын үндүрүчүлери, хой-шын-биле дем-

зыл хоорай (даргазы А. Зайцева) эгелээ. Ушкү шапталды Тес-Хем алган. Эге организаштардан республиканын ийн-ажыл-агыи комитети, Иштиги херектер яамызы, Улуг-Хеминиң-Өлүг-Хем суур, Туран хоорай конкурса шылдараан.

Республикада хоочуннар программанын ажилдап кылган, бадылаан. Ону амыдырал боттандырамына Чазак дестикчел, дузаны чедирип турар. Бо дээр республиканын хөгжүлүзүне бич эвес үлүн кирип чорган кижилер дүрүзүндө сатып салышкын кылдыр үлест көргөн. Кылдыган ажылдар-биле

порттары даштарынга, эмнер, автотранспорт салып алырына хуругу чылдардан хой аны-конекс көрдүнгөн келдээ ужурунда болуп турар эвес, чамдык кижилер кижар арга-биле инвалид шынызылганын а турары чажыт эвес дээрин ол чугалаан. ТР-нин Дээди Хуралынын Даргазы Ш. В. Кара-оол конференциянын киржикчилеринге байыр чедирген. Республиканың хоочуннар организациязынын чөвүлелерин кижигинеринге 49 кижини, оон даргазына Шулуу Даваевич Кууларын сонгаан. Россия Федерациязынын хоочуннар организациязынын конференциязына баар үш делегатты конференция сонгаан. Таан-оол ХЕРТЕК.

ДЫҢНАДЫГ

"Россия Федерациязынын соңгуур эргелеринин кол маддылдарын болгаш референдумга киржир эргелерин дугайында" Федералдыг хоойлунун 23 чүүлдүн 2 пунктузунга дүүштүр кожуун чатыргазынын соңгудаларын үезинде ажилдар девискээр соңгуда комиссиянын чаа составынче кандидаттарынын депшидлери кожууда чоруттур. Девискээр соңгуда комиссиянын чаа составынче кирер кандидаттарынын соңгуда каттыжышкыннарыдан, соңгуда боттарынын, хой-ниги каттыжышкыннарыдан, соңгучуларын чурттап, ажилдап, ооренип турар черлеринге болган хуралдардан келген депшидлери протоколдарын Төлээкчилерин Кызыл кожуун хуралына декабрь 6-га чедир эскерип дыналдып тур.

Төлээкчилерин Кызыл кожуун хуралы.

ӨӨРЛЕРИВИС, КАЙДА СИЛЕР? Өвүр кожуунун Торгалыг школазынын 1970 чылда ДООЗЧУЛАРЫН декабрь 16-да 17 шакта "Эне-Сай" ресторанынче (Шетинкин-Кравченко кудумузу, 35) чалап тур. Бир кижиди дадывыр — 300 рубль. Оргкомитет.

САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

Декабрь 5(9), вторник. 4 ногаан менчик, даг олуттуг, кызылзымаар дага хуну. Бо хун бурганга чалбарырында, эм хоодарына, ине-биле эмнээшкын кылдырамынга, оргул кылдырында, эрте-нонга ооренип эгелээринче, бажын-балгат тавак кадырынга, арылтанарына, оргул чорургууна таарымчалыг. Салыг-саарында кылдырында, баш бурганга болди турган ажилын кылдырында таарымча чок хун. Баш дүгү таартырга, аарып-аржыр. Декабрь 6(10), среда. 3 сок менчик, аян олуттуг, сарыг чок хуну. Бо хун чер, суг эзелерин дагырында, эм хоодарында, бурганга чүдүүрүнге,

күске хуну. Бо хун бурганга чүдүүрүнге, чер, суг эзелерин дагырында, аян кылдырында, аргыжанып-арыганырында, чалбарыг кылдырында, каастанырында, демир-дес-биле ажилдарында, кадыг үлө кылдырында, таарымчалыг хун. Бичин урууларын кылашталды ооредиринге, келин үлөсүнге, кызыл үлө кылдырында, чер чорургууна таарымча чок хун. Баш дүгү таартырга, аарып-аржыр. Декабрь 9(13), суббота. 9 кызыл менчик, доврак олуттуг, аксымаар инек хуну. Бо хун кижик-буян кийгырттырында, дуган, хүрээ-хинт тургузарында, хурал-суугаа кылдырында, оргул чорурга эки хун. Келин алырында, хурал-суугаа кылдырында таарымча чок хун. Баш дүгү таартырга, аарып-аржыр. Декабрь 8(12), пятница. 1 ак менчик, ол олуттуг, ак

"БОДУМ БАЖЫҢЫМ" ЧУРТТАЛГА ЛОТЕРЕЯЗЫ. Атаа киржиринче далажынар! Бо чылдын декабрь 25-те болур чурттага лотереянын ийи тиражына найысалдын төвүнде чаагайжыды туткан ийи ороздиг квартираны хой акша түндүг 40 ойнаашкынны амыдырал хандырылганын техниканын ойнаар. "Бодум бажыным" деп чурттага лотереянын билеттерин "Тыва парлаанын" киосктеринде болгаш республиканын харылаа салбырларында салды турар. Далажыңар, боттарыңарга ажыктыг арганы ажыгалаңар! Адреси: Кызыл хоорай, Кызыл Партизаннар кудумузу 36, "Өдүгөн" гостиницазы, №101 кабинет. Телефоннары 1-18-61, 3-77-17.

Адыг-оол Сактаевич МОНГУШ. Ол 2000 чылдын декабрь 1-де хертен чырык ортемейден чарылган. Ол 1943 чылдын декабрь 11-де Барыин-Хемчик кожуунун Ак сумузуна бодунун арат өг-бүлөгө 16 кижинин хеймери болуп тургунган. Кызыл хоорайнын № 2 школазын чедикшинин дооскан, Красноярск хоорай-

ШЫН Кызыл хоорай, Крауноармиская, 100, Илдеке 667000. ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазак болгаш "Шын" солун редакциязынын коллективна. Кол редактор Светлана МОНГУШ. РЕДАКЦИА КОЛЛЕГИЯЗЫ: Чинисмаа Монгуш, Күстүгүр Сат, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек. РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редактордук ораакчызы — 3-33-91, секретариаты — 3-34-98. Солун келбейн барганда, даразында телефоннарже долгаар 3-14-94, 3-57-92. НИЛДИСТЕР: Кылдыг-политиктиг килдес — 3-39-15; Комптолер ороздип — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16; Солунун "Шын" солун редакциязынын компьютер төвүнө ороздип болгаш чексаган. Неделяда үш катан үсер. Хемчээли 2 парламал ама. Тираж 4061. Чагыл 132. АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", ИНН—1701008463, кюрр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязынын Парлаага болган массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлудулгаланың чорудулгазына контрол болгай буртуктезинин Тыва девискээр эргелеринге буртуктеттин. Буртуктеттирген дугайына — Т-00007. ТР-нин парлаага болган информация күркөмтединин типографиязына парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). График суугар ат салган шакты 23 шак. Солунда парлааттыган материалдарын авторларынын бодалары редакциянын туружу-биле дүүшөп барып болур. Айтынгандары саны болгаш өскө-даа фактылары, дыналдыгы дээш авторлар боттары харылар.